

AYŞE H. KÖKSAL
Resim ve Heykel Müzesi

AYŞE H. KÖKSAL Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun olduktan sonra, yüksek lisansını European Studies of Society, Science and Technology Programı'nda tamamladı. İstanbul Teknik Üniversitesi Sanat Tarihi Programı'nda doktorasını yaptı. Fulbright burslusuz olarak misafir olduğu Tufts Üniversitesi'nde, sanat tarihçisi Prof. Dr. Andrew McClellan'la müze teorileri üzerine çalıştı. Uluslararası Sanat Eleştirmenleri Derneği (AICA) üyesi olan Köksal'ın çeşitli ulusal ve uluslararası dergilerde yazıları yayımlanmaktadır. Ağırıklı olarak müze teorileri, sanat tarihi yazımı ve sanatın örgütlenme biçimleri üzerine çalışmaktadır. Köksal, Özyeğin Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

sanathayat

DİZİ EDITÖRÜ Ali Artun

Gerçek **sanat** tarihi, sanatçıların veya toplumsal çevrelerinin tarihi olmaktan çok, o sanatçılar tarafından yaratılan eserlerin **hayatı** ve o **hayat**ların tarihidir. **Sanat** tarihçisi için araştırma, **sanat** eserinin sanatçıdan kopup kendi **hayatını** yaşamaya koyulduğu andan başlar.

Suut Kemal YETKİN

AYŞE H. KÖKSAL

Resim ve Heykel Müzesi

BİR VAROLUŞ ÖYKÜSÜ

İletişim Yayınları 3062 • sanathayat dizisi 50

ISBN-13: 978-975-05-3170-5

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

•

DİZİ EDITÖRÜ Ali Artun

YAYINA HAZIRLAYAN İpek Yeğinsü

KAPAK TASARIMI Özlem Özkal - Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Asude Ekinci

BASKI Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları

SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Zeynep'e...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
Sahneyi Tertiplemek.....	15
• Osmanlı Sarayı Nadire Kabineleri.....	16
• İlk Küratör Ahmet Fethi Paşa.....	19
• Osman Hamdi Bey'in Güzel Sanatlar İçin Müze Tasarısı.....	25
Halil Edhem ve Sanat Müzesi Tahayyülü.....	37
• Mesleğini Arayan Ressam.....	39
• Halil Edhem'in Sanat Müzesi Tasarısı.....	45
• Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu'ndan Asar-ı Nakşiye Müzesi'ne.....	53
Alanı Sahiplenmek.....	61
• Yeni Ulusun Sanatçısı.....	62
• Ulusun Sanat Müzesi Üzerine Müzakeresi.....	69
• Yarım Asırlık Mazi.....	73
Resim ve Heykel Müzesi Açılıyor.....	85
• Müze İçin Hazırlıklar.....	86
• Ve Müze, Açılır.....	94
• Müze Ne İşe Yarar?.....	100
• Müzeolojik Aklın İkilemi.....	108

• 1937 Sergisi ve Berk Tasnifi.....	112
• Müzenin Halil Dikmen'li Yılları.....	123
• Halil Dikmen'in Küratörlüğü.....	128
Memleket Müzesi.....	143
• Müze, Özerklik Peşinde... ..	144
• Bu Bir Depo Değildir... ..	150
• Yaşayan Müze'nin Halleri.....	164
• Sanatçı, Müze'yi Terk Ediyor.....	172
• Tarihyazımı Önerisi: Berk'in "Müze Kılavuzu" ve Cuda'nın "Kılavuzu Karga Olan"ı.....	178
Büyük Kapanış.....	191
• Veliht Dairesi Meselesi.....	194
• Olmadı... Olmadı... ..	200
Müze Yeniden Keşfediliyor.....	211
• Akademi'de Yeni Ruh, Müze'de Yeni Hava.....	212
• Küllerinden Doğan Müze.....	216
• Kapılar Herkes İçin Açılıyor.....	225
• Akademi'nin Sürgün Yeri.....	229
• Koleksiyon Keşfediliyor.....	234
• Müze'nin Piyasayla Sınavı.....	244
Çöküş.....	261
• Büyük Kriz.....	263
• Müze İtibar Kaybederken, Piyasa Yeşeriyor.....	270
• Resim ve Heykel Müzesi'ni Tarihinden Koparma Darbesi, ya da "Veliht Dairesi'ni İşgal Et!".....	276
Sonsöz, ya da Kamusalığını Yaratan Müze.....	293
• Modern Müzenin Kamusal Kültürü.....	294
• Varla Yok Arasındaki Resim ve Heykel Müzesi.....	296
Resim Kaynakçası.....	299
Dizin.....	301

ÖNSÖZ

“Dolmabahçe rıhtımını geçip de Beşiktaş’a yaklaştığımız zaman, sağda, saray duvarının yüksekliğine nispet edilirse küçücük gibi görünen bir kapının üstünde, mermere altın harflerle yazılmış şu ibareyi görürsünüz: ‘Resim ve Heykel Müzesi’. Bu sihirli kelimeler size, bir hayalin kurbanı olduğunuzu zannettirmesin: Kapıdan giriniz, henüz çıplak ve tarhsız bahçede yürüyünüz ve önünüze gelen iki taraflı, eski biçim merdivenlerden çıkınız. Hayalin hakikat olduğunu gözlemlenizle göreceksiniz.”¹

Resim ve Heykel Müzesi 1937 yılında açıldığında bir hayal gerçek oldu. Nurullah Berk’in Müze’nin açılışından sonra yazdığı bu kaygı dolu sözler o dönemin sanat çevresinin ruhunu yansıtıyordu. Müze’yi çok uzun zamandır bekliyorlardı. Çok uğraşmışlardı. Çok hayal etmişler, hayal hakikate dönüştüğünde ise yokluk var olmuştu; ama aslında var olanı halen bu yokluk tanımliyordu. Hayal, hâlâ hakikatin içindeydi. O nedenle Berk, hayalin gerçekleştiğini gözleriyle görse de kaygılanmaya devam ediyordu. “Hayal kurbanı” olmak, bu müzenin hakikatinin en önemli parçasıydı.

Resim ve Heykel Müzesi'nin yaşam öyküsünü anlatan bu kitap, Müze'nin hayal ile hakikat arasında kalmışlığının ardındaki nedenleri araştırır. Müze, ömrü boyunca var ile yok arasında bir yerde, arafta kaldı. Ne var oldu, ne de yok oldu. Aslında bir yerde, her müze tahayyülünü bu araftalık belirler. Müzenin doğasını, hiçbir zaman “tamam” olamaması belirler. Hep eksiklerle, yokluklarla doludur. O nedenle bu kitap, Resim ve Heykel Müzesi'yle birlikte sanat müzesinin anlamını da irdeler.

Sanat müzesinin ne olduğunu anlamaya yönelik pek çok çalışma vardır. Ulus-devletin kurulmasındaki aracılığı, kamusal alanın ortaya çıkışına etkisi, sanatın örgütlenmesine kurum olarak katkısı, modernliğin kurulması ve yıkılmasındaki payı, sanatın özerkleşmesindeki rolü, tarihyazımı ve eleştirisinin doğuşu ve dönüşümüne etkisi ve daha niceleri...

Özü itibariyle müze, insan eliyle üretilmiş olan eserleri sanata dönüştürür; üreticiyi de sanatçı olarak tanımlama gücüne sahiptir. Donald Preziosi müzeyi, “...objeleri, fikirleri ve inançları birleştirerek anlamların yaratılması, korunması ve yayılmasında en güçlü semiyotik aygıt” olarak tanımlar.² Sanat tarihi disiplinini ve sanat felsefesini arkasına alan bu aygıt, sanatı diğer tüm üretimlerden ayırıştırır.³ Kendine özgü kuralları, kriterleri, sınıflandırmalarıyla sanat eserini tarihin muhafazası altına alır. Eşzamanlı olarak hem tarih anlatır, hem de tarih yapar. Sanat, müzede ölümsüzleşir. Bu ölümsüzlük vaadi, sanatın ve sanatçının en güçlü arzusuna, en büyük hayaline karşılık gelir. Diğer taraftan sanat müzesi, çatısı altındaki her şeyi otoritesi altına almak, discipline sokmak ve kendi sistemi içinde anlamlandırmaktan sorumludur. Foucault “müze-sanat”tan bahseder. Çünkü ona göre müze, tıpkı arşiv ve kütüphane gibi, kabul ettiği her şeyi tecrit eder. Sadece kendi içinde var olduğu bir heterotopyaya mahkûm eder.⁴ Sanat, ancak ve ancak müzede olduğu

sürece ve tasniflenmiş diğer objelerle kurduğu ilişkilerle birlikte var olabilir.⁵

Resim ve Heykel Müzesi, kurulduğu günden beri tartışıldı; üzerine yazılıp çizildi. Hafızalardan silinmek istendi, ama akıllarda hep yeniden ve yeniden peyda oldu. Doktora çalışmama dayalı bu araştırma boyunca,⁶ Resim ve Heykel Müzesi'ni neden merak ettiğimi kendime birçok kez sordum. İstanbul'da özel müzelerin ardı ardına açıldığı bir dönemdi. Sanatseverler sergilerden fuarlara koşuyor, müzayelerde rekorlar kırılıyor, İstanbul sanat dünyası bu dönemin tadını çıkarıyordu. Bu furya sırasında açılan kimi müzelere müthiş övgüler yağıyordu. Herkes, bir sanat müzesine sanki ilk defa kavuşulmuş gibi bir coşku içindeydi. O zaman aklıma, 70 yıla yakın bir süredir Beşiktaş'ta yapayalnız duran Resim ve Heykel Müzesi geldi. Kapısından içeri girdiğimde bir anda İstanbul'un keşmekeşinden başka bir dünyaya, hatta zamana geçiş yapmış hissi veren bu mekâna vurulmuştum. Veliâht Dairesi'nin kendine has mimarlığı içinde adeta zamansızdı. Kimsenin merak etmediği, hükmen başarısız kabul ettiği, genel geçer bilgilerle tartıştığı, çoktan yok saydığı bu müzenin nasıl bir hayatı olduğunu anlamak istedim. Müze sanki hızla değişen, dönüşen ve bunu gururla savunan bir topluma direniyordu. Ben de bu vakur direnişi anlamak istedim.

Bu kitap, Resim ve Heykel Müzesi'ni özellikle sanatçıyla paylaştığı varoluş alanı üzerinden anlamayı amaçlar. Onun için Müze'nin hayat hikâyesini okurken aslında sanatçının varoluş hayallerini, tahayyül ettiği müzeyi, Müze'nin hakikatinin karşısında yeniden giriştiği mücadeleleri de aktarmaya çalıştım. Kitabın bölümleri, Müze'nin hayatındaki önemli eşiklere göre belirlenmiştir. Hikâye kronolojiktir ve sanat müzesine dair ilk tahayyüllerin ortaya çıktığı Osmanlı İmparatorluğu dönemiyle başlar. Halil Edhem'in kurdu-

ğu hayalî müzeyle devam eder. Sonraki bölümde, Müze'nin açılışıyla bu hayalin hangi müzakereler sonucunda nasıl bir gerçekliğe dönüştüğünü tartışır. Ardından Müze'nin kuruluşu ile 1976'ya, dört yıl süreyle kapalı kaldığı evreye kadar olan dönemi inceler. Müze, çok kereler farklı vesilelerle kapalı kalır. Ne var ki, 1976 yılı kapanışının sembolik bir karşılığı vardır. Daha sonraki bölüm, Müze'nin 1980 ile birlikte yeniden doğuşunu ve sonraki yaşamını aktarır. Bunu, Müze'nin 1996 yılındaki çöküşü, hatta yok oluşu izler.

Çalışmanın büyük bölümü, Müze'nin arşivinde 2005-2010 yılları arasında yaptığım araştırma sonucunda elde ettiğim belgelere dayanmaktadır. Müze'de çalışmış olan ve o dönemde ulaşabildiğim kişilerle yapılan sözlü tarih çalışmaları da, bu öykünün zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Yararlandığım diğer kaynaklar, gazete ve dergi yayınları ile sanat tarihi yazıları, sanatçıların müzeye ilişkin anı ve kanaatleridir. Ayrıca bu çalışma sırasında pek çok kişiye danıştım ve onların değerli katkılarını, desteklerini aldım. Tez danışmanım Prof. Dr. Ayla Ödekan, çalışmamı can-ı gönülden teşvik etti ve her aşamasında yanımda oldu. Prof. Dr. Semra Germaner bir müzenin de duyguları olduğunu, kırıldığını ve üzüldüğünü bana kendi deneyimleri üzerinden öyle bir anlattı ki, bunun üzerimdeki etkisi hep canlı kaldı. Ali Artun ise, süreç boyunca hem danıştığım hem de tartıştığım, dolayısıyla aklımı sürekli canlı tutan en önemli kişi oldu. Tezimi okudu, kıyasıya eleştirdi, sonra da kitap haline getirmem için en büyük desteği verdi. Prof. Dr. Andrew McClellan bana sanat müzesinin temelini öğretti ve bu kurumun sanat dünyasına dair ne kadar çok hikâyesi olduğunu anlamamı sağladı. Ayrıca annem Sema Erder ve eşim Özgür Bingöl hep yanımda oldular. Hepsine müteşekkirim. Elbette, babam Asaf Köksal'ın da bu kitabı okuyabilmesini çok arzu ederdim.

Notlar

- 1 Nurullah Berk, "Resim ve Heykel Müzesi", *Ar* dergisi, sayı 4, 1938, s. 10.
- 2 Donald Preziosi, "Narrativity and the Museological Myth of Nationality", *Museum Studies: An Anthology of Contexts* içinde, (ed.) Bettina Carbonel (New York: Wiley and Blackwell, 2012) s. 82.
- 3 Larry Shiner, *Sanatın İcadı: Bir Kültür Tarihi*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010).
- 4 Foucault heterotopyayı "...bütün zamanları, bütün dönemleri, bütün biçimleri, bütün zevkleri bir yere kapama istenci, zamanın dışında yer alacak ve zamanın zarar veremeyeceği bir yer oluşturma fikri, kımıldamayacak bir yerde zamanın bir tür kalıcı ve sonsuz birikimini örgütleme projesi" olarak tanımlar. Foucault, "Different Spaces", çev. R. Hurley, *Essential Works of Foucault 1954-1984* içinde, 2. cilt (Londra: Penguin, 1998) s. 182.
- 5 Douglas Crimp, *On the Museum's Ruins* (Cambridge: MIT Press, 1993).
- 6 Ayşe H. Köksal, "Hapishaneden Kaçma Sanatı ya da Müze ve Kavramsal Sanatın Gerilimi", *Teorik Bakış: Toplum Bilim Dergisi*, sayı 13, Temmuz 2019.

Sahneyi Tertiplemek

Resim ve Heykel Müzesi 1937 yılında kurulabildiyse bu, Osmanlı dönemine uzanan yaklaşık yüz yıllık bir geçmişin sonucudur. Bu bölüm, Müze'nin sahnesini tertipleyen aktör ve koşulların nasıl ortaya çıktığına odaklanıyor.

Müze denen kavram, tarihçesine bakıldığında muhafazayla ilişkilidir. O halde üzerinde durulması gereken ilk nokta, muhafaza etme ve toplama pratiği olmalıdır. Osmanlı toplumunun muhafaza ve toplama konusuna çok geç bir evrede eğildiği düşünülür. Halbuki nadir ve değerli eşyaların, *spolia* (ganimet) ve hediyelerin, çok erken dönemlerden beri korunup saklandığı bilinmektedir. Abdülhak Şinasi, Tayyazade Ahmed Atâ'nın *Enderun Tarihi*'nden¹ aktararak, Fatih Sultan Mehmet'in nadire kabinesinden söz eder. Fatih'in büyük Hazine-i Hümayun'unda nadide, kıymetli ve tarihî eşyaların yanı sıra çok zengin bir de kütüphane mevcuttu. Yavuz Sultan Selim ise topladığı objeleri odasında saklardı. Bu koleksiyon zamanla öyle genişlemişti ki, onu önce Yedikule mahzenlerine, daha sonra da Topkapı Sarayı'na göndermek zorunda kalmıştı.² Şinasi, padişahların o dönemlerden itibaren

hazinelerinde mücevherat, tezyinî sanatlar, nadide eşyalar, silahlar, Çin porselenleri, merasim elbiseleri, sorguçlar ve benzeri pek çok eşyayı topladığını aktarır.³ Ayrıca bu toplama ve saklamanın tam anlamıyla sistematik bir koleksiyonculuk mantığı taşımadığı söylenir.⁴ Bu da zaten beklenen bir durumdur; zira sistematik koleksiyon mantığı ancak Rönesans dönemiyle birlikte ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Sarayı Nadire Kabineleri

15. yüzyıldan sonra Osmanlı Sarayı'nda da yavaş yavaş Avrupa ile paralel biçimde, daha sistematik bir koleksiyon yönetimine geçildi. Bu koleksiyonlar, Avrupa'da Rönesans'la beraber ortaya çıkan "nadire kabineleri"yle çağdaştı. Nadire kabineleri sihir ile akıl, öznellik ile nesnellik, din ile dünya, deney ile büyü arasındaki eşikte dururdu. Osmanlı'nın nadire kabineleri de benzer özellikteydi.⁵ *Naturalia*, *artificialia*, *scientifica*, *mirabilia* ve *bibliotheca* olarak sınıflandırılmış olan koleksiyonlar saraylara dağılmıştı. Örneğin doğadan toplanan objelerin (*naturalia*), Ayasofya'nın yakınında Aziz İoannes Kilisesi'ndeki bir aslanhanede konduğu bilinir. Seyyid Lokman'ın kaleme aldığı *Şehnâme-i Selim Han*'daki (1581) bir minyatürde, burada bir su aygırının başının sergilendiği görülür. Fatih Köşkü'nde bir zürafa başı olduğu söylenir, Aya Yani Kilisesi'nde de bir kuşhane vardı. Aslında Osmanlı saraylarının bahçeleri bir tür *naturalia* koleksiyonu sayılırdı. Asıl, insan yapımı her türlü eşyayı kapsayan *artificialia* koleksiyonu çok zengindi: Arkeolojik eserlerin yanı sıra dönemin çağdaş sanatçılarının pentürlerini, ayrıca Osmanlı, Hint ve İran minyatürlerini içerirdi. Savaşlardan elde edilen ganimetler (*spolia*) ile birlikte mücevher, para ve dokuma gibi pek çok zanaat işi de burada yer alırdı.⁶